

Értékelés

Melegh Attila

A migrációs fordulat és Kelet-Európa. Globális történeti szociológiai elemzés”
című akadémiai doktori értekezéséről

A disszertáció nagyívű, komplex, összegző feladatra vállalkozik: az elmúlt négy évtized migrációs fordulatának történeti szociológiai elemzésére, különös tekintettel a Kelet-európai átalakulásra. Az információ- és gondolatgazdag dolgozat bőséges adatmennyiséget és szakirodalmi referenciát vonultat fel a téma motivált, érdelemgazdag kifejtéséhez. A migráció kérdésével kapcsolatos, hangsúlyozottan makro megközelítés bemutatása meggyőzően mutatja a probléma komplexitását. Nem könnyíti azonban meg az olvasó számára a megértést a leírás olykor szárnyaló, másként fogalmazva kevésbé szabatos stílusa, s a dolgozat fésületlensége sem. Gyakran evidenciának kezel a szerző olyan állításokat, melyek igazolása egy tudományos igényű dolgozatban elvárható, de mindenképp hasznos az olvasó számára. Mindez meg is nehezíti a recenzens dolgát, így nem kerülhetjük meg, hogy az értékelés elején áttekintsük, milyen kérdések felvetését, illetve megválaszolását tekinti a szerző terjedelmes disszertációja céljának. Ezt követően a disszertáció néhány kulcsfontosságú megállapításhoz, illetve eljárásához kíván az értékelés részletesebb megjegyzést fűzni, melyek a dolgozat eredményeit és az esetleges további munkát is érintik.

Az öt részre tagolt dolgozat *bevezető első* része látványosan szuggeraló, provokatív címmel („Billió dolláros csekk vagy rémálom?”) 17 oldalon vezeti fel a disszertáció fő mondanóját képező problémát: a migrációs vita polarizálódását, és felvázolja a gondolatmenet elméleti keretét is. A *második rész* (mintegy 60 oldalon) a migrációs fordulatot és az 1980-as évek népesedési diskurzusait tekinti át. A legterjedelmesebb *harmadik rész* 140 oldalon a migrációs fordulat történelmi materiális hátterét alkotó tényezőket, a migrációs szint emelkedésének tényét és magyarázatát taglalja. Többváltozós (történeti) loglin regressziós modellekkel vizsgálja a makroszintű átlagos elvándorlási ráták változását befolyásoló makroszintű hatásokat, tesztelve a migráció különféle magyarázó elméleteinek érvényességét. Ezt

követően migráció európai szintjének sajátosságait demográfiai, gazdasági és migrációs statisztikákat vizsgálva mutatja be a szerző, végül a Kelet-európai szint demográfiai, gazdasági és migrációs folyamatainak részletes elemzésére, valamint az elemzés számára megalkotott Kelet-európai alrégióiknak a tüzetes taglalására kerül sor. A *negyedik rész* (mintegy 60 oldalon) a migrációs nyitás – a globalizáció – hatására végbement diskurzív változásokat Európára, mindenekelőtt Kelet-Európára fókuszálva vizsgálja a szerző, szinte magával sodorva az olvasót a megértéshez olykor esszéisztikus személyességgel, aktuálpolitikai érveléssel közelítő leírás során. Végül az ötödik, befejező rész konklúziója Kelet-Európára szűkítve összegzi a vizsgált migrációs piacodosási folyamat regionális, lokális és történeti hatását.

A terjedelmes (300 oldal + 100 oldal melléklet és jegyzékek) dolgozat íve jól követhetően jut el a szerző szándéka szerint vizsgálandó négy évtizednyi történeti időszak kezdetétől a 2010-es évek derekának Kelet-európai migrációs fejleményeiig. Hiányzik azonban az olvasó számára a dolgozat időben és térben jól körülhatárolt elhelyezése. Globális történeti elemzéshez rövid, bizonytalan időszakot határoz meg a szerző, mintha a jelenség korábban nem is létezett volna. Az adatok szűkössége a néhány évtizednél is rövidebb idősakra mutat be folyamatokat. A vizsgálandó 'elmúlt négy évtized' (7.o.) az 1980-as évek elejétől a 2020-ig tartó időszakot jelölné ki, később azonban megjelenik, hogy 'az elmúlt harminc-negyven év migrációs változásairól' lesz szó (14.o), s ugyanott az is, hogy 'leginkább a kilencvenes és a 2000-es évek elején lezajlott piacodosást' (14.o) tárgyalja a dolgozat. Globális történeti elemzés esetében joggal várható a vizsgált időszak hosszabb történeti időbe való elhelyezése. A történeti *fordulatot* megelőző időszak bemutatása igazolhatja a fordulatot. Az olvasó számára éppen ez tenné meggyőzővé a vizsgálandó időszak kitüntetett, sajátos jellegét. A szerző, ettől elhatárolódva, a piacodosással kapcsolatban leszögezi, hogy 'itt csak a legutóbbi hullámmal foglalkozunk, miközben tudjuk, hogy a migráció terén már korábban is lezajlottak hasonló folyamatok' (16.o., ill. más kontextusban ugyanez ismétlődik a 17.o. 1.lj.-ben). Polányi beágyazottság és fiktív áru kategóriájának a használata hasznos része az elemzésnek, de itt sem kerülhető meg a migráció időbeli és térbeli változásának, a megjelenési formák alakulásának az árnyalt kezelése, értelmezése. A dolgozatban visszatérően hangsúlyosan jelenik meg például a jóléti szolgáltatások biztosításának a problémája, az elvándorlók, illetve a bevándorlók és a helyi népesség közötti versengés. (vö. III.1.4 fejezet) Ezek a formák és változások azonban időben és térben is nagyon eltérőek és változóak lehetnek, és nagyon eltérő szerepet játszhatnak a tömeges és piacodosó migráció alakulásában. Mindennek a

súlyát és változását nem elemezve használja a dolgozat a jelenséget a globalizálódó migráció mechanizmusait bemutató érvelésként.

A dolgozat kulcskategóriája a „migrációs fordulat”, ennek illusztrálását / magyarázatát a szülőhazájukon kívül élők számának a gyors növekedése szolgálja. (ld. III.1.3 fejezet) Annak állítása, hogy a 2000-es évek közepétől a vándorállomány növekedése meghaladta a népességnövekedést, még keveset mond a migráció összképéről, arról, hogy a globalizációnak tekintett időszakban, 1990-2019 között 2,87-ről 3,52%-ra növekvő arány hogyan oszlott el a globalizálódó világban. UN (2020) adatok alapján a migránsok nagyobb fele a saját régióban marad (világ átlag: 54,9%, Európa: 69,9%, Ázsia: 59,6%, Ausztrália & Óceánia: 56,2%, Afrika: 51,6%, Latin Amerika: 26,3%, Észak-Amerika: 25,2%). Az elemzés arra itt nem tér ki, hogy ez a jelentős fordulat nagyrészt régióon belül ment végbe (bár későbbi alfejezet, más hangsúllyal, bemutatja a térbeli szerkezetet, ld. III.2.4 fejezet). A dolgozat helyesen utal arra, hogy a *menekültek* számának és mozgásának az élénkülése a mediatizált migrációs viták középponti elemévé vált (91.o), azonban fontos – valójában kulcskérdés – a migrációs viták mögötti menekültáramlatot és a globalizáció következtében erősödő migrációs fordulat magyarázatait megkülönböztetni és különválasztani.

A dolgozat az utóbbit – a migrációs fordulatot – vizsgálja, és erre tesz kísérletet, amikor a globalizációs nyitás és az elvándorlási szintek globális változásának magyarázatára log-lineáris regressziós elemzést mutat be. A többváltozós történeti modellek a 'modernizáció', a 'világrendszer' és a kettő 'összevont' modelljére mutatnak eredményt. (III.1.9 fejezet). A modellek függő változója az egyes országok *népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta* változása meghatározott időszakokban. Az így meghatározott függő változó magyarázatai azonban komoly torzítást hordoznak. Egyrészt a kivándorlás vizsgálata – konzervatív módon – az elvándorlás egyszerűségét tételezi fel és méri, így felülértékeli és többszörösen számbaveszi az elvándorlókat, míg a visszavándorlás lehetőségétől eltekint. Másrészt az elvándorlási ráta a népesség arányában kifejezve az elvándorlás mértékétől függően felülértékeli a nagyobb mértékű elvándorlást. Az elvándorlási rátát az elvándorló plusz a maradó népesség arányában kifejezve az elvándorlás nagyságától független, pontosabb és realisabb hatást lehet vizsgálni. (Így a legnépesebb elvándorló országok is maradhatnak a mintában, jobban mutatva a migrációs fordulat elvándorlásának a magyarázatait). A gondosan konstruált és bemutatott modellek alapján messze a legerősebb magyarázattal a korábbi időszak elvándorlási rátájának a változása szolgált. Ez az eredmény, ahogy a szerző is hangsúlyozza, az útfüggőséget és a nem magyarázott egyéb tényezőket is

hordozza. Az egyéb tényezők kihagyása egyszerűsíti és szimplifikálja a magyarázatot. A modellekből leszűrt tanulságok interpretálásakor és értékelésekor elkerülhetetlen ennek figyelembevétele.

A szerző a modellek eredményei alapján – további alaposabb magyarázatot, diszkutálást mellőzve – megállapítja, hogy „... igazolható, hogy a fenti összefüggések a félperiféria esetében a legerősebbek, ami megfelel a világrendszer megközelítések elvárásainak és a fenti eredményeknek. Tehát egyáltalán nem véletlen, hogy Latin-Amerika és Kelet-Európa vált az elvándorlás fő motorjává a globalizáció időszakában.” (127.o.) Az elemzés ezen a ponton megtörik, a további tárgyalás a fenti állítást igaznak tételezve írja le a Kelet-európai elvándorlás egyes sajátosságait, tapasztalatait, mintegy illusztrálva a folyamatot. A dolgozat Európa, s mindenekelőtt Kelet-Európa vizsgálata során az európai nyitás (az EU) és a globalizáció folyamatait sem választja szét. Sajnálatos módon a Latin-amerikai és a Kelet-európai régió összehasonlítására, így a súlyos állítás verifikálására, megerősítésére vagy éppen elvetésére a régiók történeti vizsgálata alapján nem kerül sor.

Hárs Ágnes